

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ БЕЗ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

БРЯЩЕЙ Р.І. - старший науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності у соціально-економічній сфері Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

В статье разработаны теоретические определения осуждения лица без назначения наказания, которое действующим законодательством определяется как освобождение от наказания, к содержанию которого должны включаться три обязательные составляющие (признаки): а) осуждение лица за совершение им преступления; б) состояние судимости как имманентная факта осуждения обстоятельство; в) отказ государства от определения осужденному вида и меры наказания или иного вида ограничений. Выяснено, что по своей уголовно-правовой природе осуждения без назначения наказания - это самостоятельная форма уголовной ответственности в качестве основного вида средств уголовно-правового реагирования на совершение преступления, наряду с осуждением с назначением наказания или иных ограничений исчерпывающе характеризуют уголовную ответственность как доминирующее средство уголовно-правового реагирования на совершение уголовных преступлений. Обусловлено, социальные и экономические факторы целесообразности его широкого внедрения в практическую деятельность органами уголовной юстиции.

Ключові слова: механізм протидії злочинності, кримінально-правове реагування на вчинення злочину, кримінальна відповідальність, звільнення від покарання, засудження без призначення покарання, соціальні та економічні фактори засудження без призначення покарання.

Постановка проблеми

Проголосивши курс на євроінтеграцію, Україна здійснює активну діяльність

з приведення національного кримінального законодавства у відповідність із вимогами міжнародних норм. З урахуванням нових об'єктивних реалій змінюється й зміст української кримінально-правової політики. Окрім іншого, в національному кримінальному законодавстві відображено сучасний принцип протидії злочинності – невідворотність кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення, що замінив собою принципи невідворотності покарання.

Про це, зокрема, свідчить розвиток інституту засудження без призначення покарання, якому разом зі спорідненими інститутами звільнення від відбування покарання та корегування призначеного покарання присвячено Розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України (КК України). Зазначене відповідає існуючій тенденції до якомога ширшого використання у механізмі правового реагування на кримінальні правопорушення засобів, заснованих не на покаранні, а на заохоченні (стимулюванні) позитивної поведінки, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета кримінально-правового регулювання, але й гуманізацією всіх сфер суспільного життя, соціальні та економічні фактори його застосування.

Відомо, що практика застосування засудження без призначення покарання за КК України є нестабільною та суперечливою. Це зумовлюється недостатньо чіткою

позицією законодавця щодо кримінально-правового регулювання такого звільнення та процесуального порядку його здійснення. Не відрізняється досконалістю й учення про засудження без призначення покарання: воно не набуло сталого виду і шукати відповіді на питання кримінально-правової природи, сутності та змісту такого засудження, а також його видів у ньому марно. Зусиллями коментаторів Розділу XII Загальної частини КК України та авторів інших публікацій за цією тематикою вчення про звільнення від покарання переплелось із вченнями про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання, тому правозастосовцю розібратися у цьому хитросплетінні непросто. Такий стан речей сприяє виникненню зайвого навантаження на правоохоронні органи та суд за рахунок змагань щодо суворості покарання у судовому розгляді кримінальних проваджень про злочини невеликої та середньої тяжкості, у яких можливе засудження особи без призначення покарання.

Стан дослідження

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки досліджуване питання потребує наукового осмислення. Необхідні окремі теоретико-прикладні дослідження явища засудження без призначення покарання та економічні та соціальні фактори його застосування. Засудження без призначення покарання науковою спільнотою сприймаються як звільнення від покарання. В наукових публікаціях таких вітчизняних фахівців, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. П. Горох, О. О. Дудоров, О. О. Житний, В. М. Куц, О. В. Козаченко, І. І. Митрофанов, Є. О. Письменський, А. О. Пінаєв, В. В. Скибицький, Г. І. Усатий, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко, А. М. Яценко та інших, що присвячені більш широкій проблематиці, висвітлюються окремі аспекти звільнення від покарання.

Мета

З урахуванням назви статті та постановки проблеми, її метою є розробка сучасних

підходів до вирішення проблем кримінально-правового забезпечення засудження без призначення покарання та внесенні науково обґрунтованих рекомендацій щодо економічної та соціальної доцільності його застосування.

Виклад основних положень

Об'єктивний характер існування злочинності як вічного супутника людської життєдіяльності, постійне вдосконалення кримінальних практик і розширення їх географії до трансконтинентальних масштабів зумовлює потребу в функціонуванні широкомасштабного, складного механізму протидії їй [6]. Останнім часом серед фахівців-кримінологів все більшого розповсюдження набуває думка, що систему протидії злочинності складають загальносоціальні та спеціально-кримінологічні засоби запобігання злочинам та правового реагування на їх вчинення. Сфера застосування перших отримала назву загальної протидії злочинності, а використання спеціальних засобів впливу на суб'єктів вчинення злочинів вважається спеціальною протидією злочинності [3, с. 13; 4, с. 133]. Загальною протидією злочинності вважається функціонування всіх інститутів суспільства та держави за допомогою яких формується раціональна система впливу на фактори злочинності, у результаті чого мінімізується число злочинних проявів [6].

Реагування на вчинений злочин – це комплекс кримінально-правової реакції на злочинні прояви із застосуванням криміналістичних засобів розкриття та розслідування злочинів, покладання та реалізації покарання та інших засобів впливу на злочинну поведінку [6]

На спеціально-кримінологічному рівні протидії злочинності домінуючим елементом дійсно виступає реагування на вчинення злочину, у структурі якого, у свою чергу, основним кримінально-правовим засобом залишається кримінальна відповідальність.

Поняття кримінальної відповідальності не закріплено у вітчизняних законодавчих актах, що створює ряд незручностей в осмисленні змісту цього явища, його структури, властивостей. Незавершений,

гостро дискусійний характер дослідження феномена кримінальної відповідальності в теорії кримінального права зумовлений не лише відсутністю змістовних досліджень загальнотеоретичних проблем юридичної відповідальності, але й складністю, універсальністю цього явища [9, с.77].

Для констатації факту настання кримінальної відповідальності достатньо знати, що відносно особи постановлено обвинувальний вирок суду, що набув чинності. Наявність такого вироку дає змогу зрозуміти, що судом здійснено відповідну оцінку суспільно-небезпечного діяння особи, що втілилась у стандартному, установленому державою, відповідним чином оформленому, вияві цієї оцінки. Поняття «обвинувальний» вказує нам якість цієї оцінки, зміст вироку, що у даному випадку проявляється в осуді суб'єкта, який учинив злочин.

Соціальна практика свідчить, що реалізація завдань кримінального законодавства й досягнення цілей покарання в ряді випадків можлива з меншими соціальними витратами й з менш інтенсивним застосуванням державного примусу, тобто без відбування покарання чи без покарання взагалі [8, с. 13].

Проаналізувавши окремі якості обвинувальних вироків через призму сучасного кримінального законодавства, пропонуємо їхню умовну класифікацію за наслідками їх реалізації. За цим критерієм обвинувальні вирок суду можна умовно поділити на три види:

1. Обвинувальний вирок з призначенням засудженій особі покарання;
2. Обвинувальний вирок зі звільненням особи від призначення покарання із застосуванням примусових заходів виховного чи медичного характеру;
3. Обвинувальний вирок зі звільненням особи від призначення покарання.

Першим і найпоширенішим видом обвинувального вироку є вирок з призначенням засудженій особі певного виду і міри, передбаченого ст. 51 КК України та визначеного санкцією відповідної статті Особливої частини КК України покарання. При цьому не важливо чи за переконанням суду засуджений повинен реально відбувати це

покарання, чи судом прийнято рішення про звільнення його від відбування покарання з випробуванням – основним критерієм розмежування виступає фіксація у вироку суду конкретного покарання.

Другим видом обвинувальних вироків, що з об'єктивних причин не є надто поширеним, є вирок зі звільненням особи від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України) та вирок про застосування щодо визнаних обмежено осудними осіб примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 20 КК України). Ця категорія вироків відрізняється від попередньої тим, що засудженим особам суд не призначає покарання, передбачені ст. 51 КК України, а натомість застосовує обмеження визначені у (ч. 2 ст. 20, ч. 2 ст. 105 КК України).

Аналізуючи третій вид обвинувальних вироків, слід зазначити, що такі вирок відповідно до чинного КК України суд може постановляти у трьох випадках, оскільки про звільнення від покарання не пов'язане із застосуванням до засудженої особи покарання чи інших обмежень у Кримінальному кодексі України йдеться лише у ч. 4 та ч. 5 ст. 74 і ч. 2 ст. 84 КК України. На противагу двом першим випадкам, у третьому суд обмежується осудом дій та особи злочинця, однак не призначає ні покарання, ні інших обмежень.

Спираючись на вказаний поділ, можна зробити висновок, що для усіх видів вироків спільним є лише факт осуду (засудження) винної у вчиненні злочину особи. Таким чином, ми приходимо до висновку, що за чинним КК України зміст кримінальної відповідальності становлять два елементи. Першим, основним і обов'язковим елементом кримінальної відповідальності є осуд суспільно-небезпечного діяння та особи, що його вчинила, тобто її засудження. Другий елемент є факультативним і полягає у застосуванні до засудженої особи покарання чи певних обмежень.

Враховуючи зазначене, кримінальна відповідальність – це засудження злочинця за вчинене кримінальне правопорушення, що іманентно породжує стан його судимості та пов'язаних з нею обмежень, пов'язане

з призначенням йому передбачених кримінальним законом інших обмежень його прав і свобод чи без їх призначення, індивідуалізоване судом і здійснюване ним або спеціально уповноваженими органами держави.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині є прихильники та противники закріплення у Кримінальному кодексі України визначення кримінальної відповідальності. Ми приєднуємось до перших та повністю поділяємо думку, що законодавче визначення кримінальної відповідальності є доцільним з наступних міркувань: воно сприятиме формуванню єдиного професійного розуміння цього правового феномену та забезпечить паритет законодавчого відображення предмета (злочину) та метода (відповідальності за його вчинення) кримінально-правового регулювання в КК України.

Відсутність законодавчої дефініції цього поняття в Україні протягом багатьох років викликає наукові дискусії. Різне розуміння кримінальної відповідальності об'єктивно приводить до неоднакового пояснення сутності багатьох питань як теоретичного, так і практичного плану. Яскравим прикладом негативних наслідків невизначеності у вітчизняному кримінальному законодавстві поняття та змісту кримінальної відповідальності є існування проблем у визначенні змісту звільнення від покарання.

З цього приводу існує більше питань, ніж відповідей. У результаті цього стає зрозумілим одне: наявна законодавча дефініція звільнення від покарання (ч.ч. 4 і 5 ст. 74 та ч. 2 ст. 84 КК України) здатна заплутати не лише правозастосовців, які через це намагаються обходити його «десятою дорогою», не розуміючи змісту цього кримінально-правового засобу, а й наукову спільноту, яка дискутує щодо природи звільнення від покарання не одне десятиріччя.

Проблема визначення принципової схеми розуміння звільнення від покарання здебільшого висвітлюється поверхово, у публікаціях із більш широкого кола кримінально-правових явищ, де вона згадується дотично, лише як один із аспектів якоїсь більш широкої тематики. Переважно до-

слідники не відрізняють звільнення від покарання від звільнення від його відбування, ототожнюючи ці явища [1, с. 548-550] чи навіть із звільненням від кримінальної відповідальності. Такі помилки у сприйнятті феномену звільнення від покарання є наслідком термінологічних недоречностей, допущених законодавцем у статтях розділу XII Загальної частини КК України.

З метою усунення термінологічної плутанини доцільно в законі та доктрині у всіх випадках, крім постановлення вироку без призначення покарання, вживати поняття «звільнення від відбування покарання». Воно означає, що особу засуджено обвинувальним вироком суду з визначенням виду і міри покарання, від відбування яких вона повністю або частково, безумовно або за певних умов, обов'язково або на розсуд суду звільняється.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція К.К. Вавілова, який наголошує, що держава не розглядає покарання як неминучу та обов'язкову реакцію на абсолютно кожен випадок порушення заборони встановленої кримінально-правовою нормою. Тому законодавець вважає можливим за наявності певних умов відмовитися від застосування покарання до осіб, які вчинили злочини, та вважає доцільним створення норм, що передбачають виняток із загального правила караності злочинних діянь [2, с.10]. Зазначене повністю узгоджується з сучасними уявленнями щодо засобів регулювання на прояви злочинності, відповідно до яких покарання не має бути нормою, а його застосування та завдання потрібно чітко регламентувати [5, с.166].

Оскільки, так зване звільнення від покарання реалізується лише при застосуванні до особи кримінальної відповідальності – йому притаманні усі ознаки її змісту. Як зазначалося вище, сьогодні це – засудження та можливе обмеження статусу засудженого, а з позиції *de lege ferenda* – засудження, судимість та пов'язані з нею обмеження. У зв'язку з наведеним, визначення поняття так званого звільнення від покарання як відмови від призначення покарання буде неповним, таким, що охоплює лише факультативну ознаку змісту кримінальної

відповідальності – покарання, а основний її елемент – засудження – залишає поза увагою. З урахуванням зазначеного вище, «звільнення від покарання» слід сприймати як засудження особи за вчинення злочину без визначення в обвинувальному вироку виду і меж покарання. Відповідно, слід змінити й законодавчу назву цього явища, оскільки «звільнення від покарання» за своєю правовою природою насправді є засудженням без призначення покарання.

Отже, не кожна особа, вчинивши злочин і не за будь-яких обставин, має неодмінно підлягати покаранню. Самого факту державного осуду, самого ритуалу визнання особи винуватою у вчиненні злочину може бути цілком достатньо для того, щоб особа надалі не вчиняла злочинних посягань. Як слушно висловлюється І.Я. Козаченко, з позиції життєвої прозорливості і законодавчої мудрості, а в цілому – з позиції здорового глузду і соціальної доцільності, не будь-яке злочинне діяння неминуче вимагає призначення покарання [7, с. 454].

Аналіз системи кримінально-правових заходів впливу засвідчує, що сьогодні покарання перестало бути головним кримінально-правовим засобом реагування на злочинні прояви. Різні види заохочення – це не винятки з «правил», а реальні альтернативи покаранню, самостійні і дуже важливі, часто навіть кращі за покарання. За його підрахунками, сукупний обсяг застосування альтернативних покаранню засобів кримінально-правового характеру в судовій практиці України сягає майже половини усіх постановлених вироків, а звільнення від покарання чи від його відбування стало повсякденним явищем і тенденція застосування судами саме такого реагування на вчинення злочину зберігається.

«Звільнення від покарання» у запропонованому розумінні поки що є нетиповою з точки зору традиційного правосуддя формою кримінальної відповідальності. З одного боку цей кримінально-правовий засіб дозволяє не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з іншого – досягнути мети засудження без застосування покарання.

Висновки

Отже, на підставі викладеного слід зробити такі висновки:

1. З'ясувавши кримінально-правову природу звільнення від покарання, можна зробити висновок, що змістом такого звільнення є засудження особи за вчинення злочину без визначення в обвинувальному вироку виду і меж покарання. Тобто визначений законодавцем термін «звільнення від покарання» насправді є «засудженням без призначення покарання».

2. Встановлено, що засудження без призначення покарання є формою кримінальної відповідальності, якій притаманний виключно осуд у обвинувальному вирокі суду дій та особи засудженого.

3. Наявність у вітчизняному законодавстві засудження без призначення покарання сприятиме розвитку та удосконалення реагування держави на вчинення злочину на визначених Конституцією України засадах визнання людини найвищою соціально цінністю.

Література

1. Брящей Р. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Р. Брящей // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 548–550.

2. Вавилов К.К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / К.К. Вавилов. – Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград, 1964. – 19 с.

3. Давыденко Л.М., Бандурка А.А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: Монография. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с. (с. 13)

4. Зелінський А.Ф. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. /А.Ф.Зелінський. – Х.: Рубікон, 2000. – 240 с.

5. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин і правосуддя / Говард Зер;

АНОТАЦІЯ

У статті розроблено теоретичне визначення засудження особи без призначення покарання, яке чинним законодавством визначається як звільнення від покарання, до змісту якого мали б включатися три обов'язкові складові (ознаки): а) засудження особи за вчинення нею злочину; б) стан судимості як іманентна факту засудження обставина; в) відмова держави від визначення засудженому виду й міри покарання чи іншого виду обмежень. З'ясовано, що за своєю кримінально-правовою природою засудження без призначення покарання – це самостійна форма кримінальної відповідальності як основного виду засобів кримінально-правового реагування на вчинення злочину, що поряд із засудженням з призначенням покарання чи інших обмежень вичерпно характеризують кримінальну відповідальність як домінуючий засіб кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень. Обумовлено соціальні та економічні фактори доцільності його широкого впровадження у практичну діяльність органами кримінальної юстиції.

SUMMARY

The article developed theoretical definitions of person conviction without assignment of punishment that is determined by the current legislation as a release from punishment, the content of which should include three mandatory components (attributes): a) conviction of a person for the commission of a crime; b) the state of conviction as an immanent fact of conviction; c) refusal of the state from determining the type and punishment measure or other types of restrictions for a convicted person. It was found that by its criminal and legal nature conviction without assignment of punishment is an independent form of criminal responsibility as the main means of criminal law response to the crime commitment along with the conviction with assignment of punishment or other restrictions comprehensively characterize criminal responsibility as the dominant means of a criminal law response to criminal offenses. Social and economic factors of expediency of its wide application in practical activities by criminal justice system in terms of reforms in Ukraine were determined.

[пер. з англ. М. Яковлева]. – К.: „Пульсари”, 2004.– 224 с.

6. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності: навчальний посібник / В.М. Куц. – Київ.: НАПУ. – 321 с.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lica/lica/b_text.php?type=3&id=1360&base=71

7. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб. : Издательство Р. Асланова „Юридический центр Пресе», 2008. – т. I: Преступление и наказание. – С. 986.

8. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. – К.: Наукова думка, 1987. – 181 с.

9. Тихий В.П. Нове дослідження проблем звільнення особи від кримінальної відповідальності (Рецензія на монографію Ю.В. Бауліна «Звільнення від кримінальної відповідальності») / В.П. Тихий, М.І. Панов // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2002. – №7. – С.76–78

10. Философский энциклопедический словарь / под. ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева П. Н., Ковалева С. М., Панова В. Г. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.